

Károly Rédei: Uralisches Etymologisches Wörterbuch I.

Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986–1988. XLVIII + 593 lap.

Amikor 1949-ben a magyar nyelvtudomány előtt álló fontosabb feladatokat számbavették, a nyelvtudomány öt éves tervét készítették, a kiemelt feladatok egyike egy uráli etimológiai szótár elkészítése volt. Az etimológiai szótár felvétele a tervmunkák közé indokolt volt, hiszen finnugor etimológiai szótárak a múlt század vége óta nem jelentek meg: a MUSz. 1872–1881, Otto Donner összehasonlító szótára 1874–1888 között látott napvilágot. Az etimológiai szakirodalom teljesen áttekinthetlenné vált. Egy-egy szó etimológiai irodalmának a földérítése igen időrabló vállalkozás volt, s a kutató rengeteg fáradság ellenére sem igen remélhette, hogy a teljes szakirodalmat sikerült földérítenie.

Egy uráli etimológiai szótárnak és az uráli nyelvek etimológiai szótárainak a hiányát nem csak nálunk ismerték fel. Már 1955-ben megjelent Björn Collinder Fenno-Ugric Vocabulary című műve, s ugyanabban az évben készült el a Suomen kielen etymologinen sanakirja első kötete is.

Az 1949. évi terv végül is a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei három kötetében és mutatójában realizálódott 1967 és 1978 között. Még meg sem jelent az MSzFE első kötete, amikor 1966 második felében megindult az Uralisches Etymologisches Wörterbuch koncepciójának a kimunkálása. A tulajdonképpeni munka 1969-ben kezdődött meg, az MSzFE anyagára támaszkodva.

Az első kötet kéziratát 1980. december 31-én zárták le, s maga a kötet 1986–1988-ban jelent meg öt Lieferungban. Ez a kötet az uráli és a finnugor etimológiákat tartalmazza. A második kötet a finn-permi, finn-volgai és ugor etimológiákat tartalmazza, a harmadik pedig a szómutatókat.

Az előszóban egyebek mellett tájékoztatást kapunk arról is, hogy milyen alapnyelvi fonémarendszerrel számolnak a szótár szerzői. Ez helyes, már csak azért is, mert az anyagot a rekonstrukciók szerint rendezte el a szótár. Az alapnyelvi konszonantizmust a szokásos módon vázolja fel az UEW, a vokalizmusnál pedig két lehetőséggel számol:

a.	u	?	ü	i	b.	u	ü	i
	o	ø		e		o	ō	e ē
	a			ā		a		ā

A kettő közül az a. variáns tartja valószínűbbnek. A magam részéről ezzel egyetértek. Azt, hogy az etimológiai anyagot a rekonstruált alapformák szerint állítja rendbe a szótár, a bevezető fejezet a következőkkel indokolja: 1. az uráli hangtörténeti kutatások fejlettsége, 2. praktikus okok, tekintettel arra, hogy a szótár valamennyi uráli nyelvet felöleli, 3. ez a gyakorlat ésszerűnek bizonyult több indoeurópai etimológiai szótárban. Az indoklás meggyőző. Nem tartom szerencsésnek viszont azt az eljárást, hogy az alapformát csak biztosnak tekintett etimológiák esetében szedették félkövér betűtípussal, a bizonytalanok esetében kurzívvval. A kurzívvval szedett címszavak ugyanis nem különülnek el eléggé, a szócikkek egybefolyjni látszanak.

Az előszóban fölmerül az onomatopoetikus szavak problémája is. A szótár készítőinek az álláspontja az, hogy az onomatopoetikus szavak nyilván az uráli és a finnugor korban is léteztek, ezért a mind hangtani, mind jelentéstani szempontból kifogástalan egyeztetéseknek helyük van a szótárban.

A szótár az uráli nyelvek adatait fonematikus átírásban közli. Az átírás alapja a „FU-transkription yksinkertaistaminen. Zur Vereinfachung der FU-Transkription” című kötet (Castrenianumin toimitteita 7), de a vogul, az osztják és a votják esetében számos módosítást alkalmaznak az említett kötethez képest.

Az etimológiák tárgyalása során a szótár számba veszi az uráli nyelveken belüli kölcsönzéseket. A nyelvcsaládon kívüli esetleges kapcsolatokra is utal a szótár (indoeurópai, altaji és jukagir), az állásfoglalástól azonban, jó okkal eltekint. Az etimológiákat szükség

esetén hangtani, alaktani, jelentéstani magyarázatok kísérik. A szócikkek tartalmazzák az egyes egyeztetések szakirodalmát is, kronológiai alapon elrendezve. A szótár nem korlátozódik a biztosnak tekinthető etimológiákra, tartalmazza a vitatott egyeztetéseket is, olykor alternatív lehetőségekkel is számol.

Mindezt a Vorwort és a Hinweise für die Benutzung des Wörterbuches című fejezetekből tudjuk meg. Már a célok és a főbb szerkesztési elvek rövidre fogott felvázolása is megmutatja, hogy az UEW az eddigi legnagyobb vállalkozás az uráli etimológiai kutatások történetében. A kötet anyagával való alaposabb megismerkedés még inkább meggyőző minket a munka kiemelkedő jelentőségéről.

A szótár mintegy 1.200 uráli/finnugor etimológiát tartalmaz. Ez a mennyiség számottevően meghaladja a Collinder FUV-jában található etimológiák számát: abban kb. 1000 etimológia található. A kb. 200 többlet természetesen nem azt jelenti, hogy az UEW-ben megvan a FUV 1000 etimológiája, s ahhoz járulnak új egyeztetések. Az UEW sokszor eltér a FUV állásfoglalásától.

A szótár számos esetben nem tudja egyértelműen eldönteni, hogy az etimológia U vagy FU jellel minősítendő-e. Az egyértelműen minősített egyeztetések közül 419 uráli, 611 finnugor kori. Ha az egyértelműen minősített etimológiák közül csak a biztosnak tekintettek vesszük figyelembe, a következő arányt kapjuk: 284 uráli kori etimológia áll szemben 417 finnugor korival. Ez megfelel a várakozásnak.

A szótár szerkesztői elég bőkezűek voltak a kérdőjelek alkalmazásában. A kb. 1200 etimológiából mintegy 430 mellett áll kérdőjel. A további kutatások a kérdőjelek egy részét eltüntetik majd, illetve az ilyen etimológiák egy hányada idővel fennakad majd a kritika rostáján, de bizonyára mindig lesznek kérdőjeles egyeztetések is. Az, hogy az UEW-ben sok a bizonytalanul minősített etimológia, szerintem nem baj: kritikára, további vizsgálódásra, mérlegelésre készíti a nyelvészt, így orientálja a további kutatásokat. A továbbgondolást segíti az is, hogy a szótár — dicséretesen eltérve más hasonló jellegű szótáraktól — közli az etimológiák szakirodalmát is.

Nagy erénye a szótárnak az is, hogy — mint már utaltam rá — magyarázatokat is fűz az egyeztetésekhez. Értékeli a szakirodalom értékelésre érdemes megállapításait, indokolja, hogy az etimológia egyes tagjait miért veszi fel, illetőleg hagyja el. Megadja az esetenként nem egészen szabályos hang- és jelentéstani megfelelések föltehető okát. Azt azonban fölöslegesnek érzem, hogy a szótár lépten-nyomon felsorolja az egyes nyelvekben az alapszóhoz járuló képzőket. Ha ugyanis a nyelvi adatokat egybevetjük a rekonstruált alapalakkal, az esetek túlnyomó többségében azonnal kiderül, hogy mely nyelvekben mely képzők járultak a szótóhoz.

Az vitathatatlan, hogy az UEW az uráli hangtörténeti, szótörténeti kutatást igen magas színvonalon reprezentálja. A szótár érdemi állásfoglalásaival a legtöbbször egyetértek. Vannak esetek, amikor másképp állítanám össze az etimológiát, másképp rekonstruálnám az alapformát. Fölsőlegesnek tartom, hogy példákat hozzak. Különböző felfogások kifejtése messzire vezetne, a különvélemény deklarálásának pedig nem sok értelme van. Azt hiszem, ha valaki egy olyan uráli etimológiai szótárt szeretne, amellyel semmi vitája nincs, kinek-kinek magának kell megírnia.

Az UEW folyamatosan jelenik meg.* A III. kötet szómutatóira igen nagy szükség van: a szóanyag rekonstrukciók szerinti elrendezése ugyanis azt eredményezi, hogy alapos uráli hangtörténeti ismeretek nélkül gyakran nehéz megtalálni a minket érdeklő szavakat a szótárban.

Az I. kötet azonban így önmagában is az uralisztika egyik legfontosabb, legtöbbet forgatott kézikönyve lesz, megbízható kísérőnk az uráli szótörténet sokszor igen bonyolult, görögnyös útjain. Köszönet érte mindenkinek, aki kivette részét a nagy vállalkozásból.

MIKOLA TIBOR

* A szótár III. kötete 1991-ben jelent meg. — a szerk.